

ИЗ ИСТРАЖИВАЊА RESEARCHES

Милош Јагодић

УДК 314.15(497.11)“1878/1879”

Насељавање Топличког округа 1878–1879. године

Ајсџиракџи:

За време Српско-турског рата 1877/1878. године масовно се исељавало муслиманско становништво, претежно албанске народности, из тада ослобођених крајева Србије. Та емиграција била је најизраженија на подручју данашњег Топличког округа, иако да је он, непосредно после рата, био веома рејко насељен, а у појединим деловима и поједино људи.¹

Проблему насељавања Топличког округа до сада је била посвећена значајна пажња у науци, мада ни у једном делу није у целости обрађен.² Узрок таквом парцијалном приступу лежи, пре свега, у недостатку извора за праћење колонизационог процеса.³

¹ О емиграцији муслимана из Топличког округа и нових крајева Србије уопште видети: В. Н. Стојанчевић, „Етничке промене и миграциона кретања у ослобођеним крајевима Србије као последица српско-турских ратова 1876–1878. године”, *Србија у завршној фази велике источне кризе (1877–1878)*, Београд 1980; Иста, *Лесковац и ослобођени предео Србије 1877–1878. године*, Лесковац 1985; Р. Љ. Павловић, „Сеобе Срба и Албанаца у ратовима 1876. и 1877–1878. године”, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. IV–VI, (1955–1957) Београд; В. Чубриловић, „Политички узроци сеоба на Балкану од 1860–1880. године”, *Гласник Географског друштва Србије XV*, (1930) Београд; Ј. Цвијић, *Основе за географију и геологију Србије и Македоније III*, Београд 1911; С. Стојичић, *Нови крајеви 1878–1883*, Лесковац 1975; М. Јагодић, „The Emigration of Muslims from the new Serbian Regions 1877–1888”, *Balkanologie II–2 Paris*, (1998).

² Поред дела наведених у напмени 1, видети још: В. Н. Стојанчевић, „Насељавање Врањанаца, Лесковчана и Власинаца у топличком округу после ослобођења 1878. године”, *Лесковачки Зборник IX* (1969), Лесковац, М. Васовић, „Насељавање Горње Јабланице”, *Лесковачки Зборник II* (1962), Лесковац, Ђ. Ђ. Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград 1962, М. Луковић, „Миграције из Црне Горе у јужну Србију (Топлички и Врањски округ) у раздобљу 1878–1912. године”, *Десетина Конгрес историчара Југославије*, Београд 1998, Љ. Дурковић-Јакшић, „Насељавање из Црне Горе и Херцеговине у Шумадију (1879–1897)”, *Историјски записи*, књ. 6, св. 3 (1950), Н. Шкерковић, „Из односа Србије и Црне Горе – пресељавање Црногораца у Србију”, *Историјски записи*, књ. 12, св. 1–2 (1956).

³ В. Н. Стојанчевић, „Насељавање Врањанаца, Лесковчана и Власинаца у Топличком округу после ослобођења 1878. године”, 226.

У литератури се свакако најмање писало о насељавању Топличког округа у периоду 1878–1879. година, тј. од завршетка рата, па до доношења Закона о насељавању.⁴ Неке видове миграционог процеса у поменутом раздобљу приказаћемо на основу до сада некористићене архивске грађе Архива Србије, пре свега економског одељења Министарства финансија.

Непосредно после окончања ратних операција у фебруара 1878. године, народ из пограничних округа Србије, Алексиначког, Крушевачког и Књажевачког, почео је да се у већем броју досељава у Топлицу, заузимајући напуштене албанске куће. То су, углавном, били људи страдали у рату 1876, али и Срби из топличких села, који су били приморани да 1876, након српског пораза, заштиту од турске војске потраже у Србији, махом у Крушевачком округу.⁵ Током 1878. и 1879. имигранти су наставили да долазе, највише из Лесковачког, Врањског и већ поменутих округа, те из пограничних крајева Турске.⁶

У том раздобљу није било детаљно израђеног плана насељавања која је било у надлежности државе, нити је постојећа законска регулатива била одговарајућа новонасталим околностима.⁷ Ипак, упркос тим недостацима, постојала су одређена начела којој је српска управа покушавала да спроведе приликом насељавања, како би се избегле стихијске миграције. Врховна команда српске војске је, вероватно почетком 1878. године, издала наредбу административним властима да се не дозвољава насељавање породица из Србије у Топлички округ, пре свега зато што чине пореске главе у својим местима, па би њиховим исељавањем држава изгубила део пореских прихода, већ само оних избеглих из Турске, како би им се на тај начин пружила заштита.⁸ Осим тога, окружне власти су упорно настојале да насељавају Црногорце, „као јунаке”, у погранични појас према Турској, на левој обали Топлице и Косанице, како би, попут неке врсте граничара, спречавали пљачкашке упаде Албанаца на српску територију.⁹ Спровођење тих начела није ишло без потешкоћа. До доношења Закона о насељавању

⁴ Највише података, иако врло уопштених, о насељавању у том периоду може се наћи у делима наведеним у напмени 3. Војне операције у Српско-турском рату биле су обустављене 5. фебруара 1878, Ч. Попов, „Србија у источној кризи”, *Историја српског народа V–1*, Београд 1981, 404; Закон о насељавању је донет 15. јануара 1880. године, *Зборник Закона и Уредаба издајних у Књажевсџиву Србије*, књ. XXXV, 66–70.

⁵ Архив Србије (даље: АС), Поклони и откупи (даље: ПО), К-64/227; АС, Министарство унутрашњих дела-полицајно одељење (даље: МУД-П), 1878, II, 116.

⁶ АС, МУД-П, 1879, III, 91.

⁷ Закон о насељавању странаца из 1865, *Зборник Закона и Уредаба издајних у Књажевсџиву Србије XV*, 10–14, није одговарао приликама насталим у ослобођеним крајевима након рата 1877/78.

⁸ Ова наредба није сачувана, већ о њој сазнајемо посредно, пошто се помиње извештају начелника Топличког округа, Димитрија Пујића, министру финансија од 18. децембра 1878, бр. 2830, АС, МУД-П, 1879, III, 91.

⁹ АС, МУД-П, 1879, II, 10; АС, Министарство финансија-економско одељење (даље: МФ-Е), 1879, I, 84, Упореди са: М. Васовић, наведено дело, 44–47.

није било тачно дефинисано у чијој је надлежности старање о насељавању нових крајева. Стога се дешавало да Министарство финансија, које је према старом Закону о насељавању било надлежно за ту област, пребацује предмете те проблематике на решавање Министарству унутрашњих дела. Такви поступци стварали су извесну конфузију и паралисали рад административних власти на окружном нивоу.¹⁰ С друге стране, ни насељавање пограничног појаса Црногорцима није увек било успешно. Иницијатива за такву колонизациону политику потекла је од начелника Топличког округа Димитрија Пујића и усвојио ју је министар финансија. Дешавало се, међутим, да Црногорци одбијају намењену им улогу граничара, захтевајући да буду насељени у неким мирнијим крајевима. Стога се и код Пујића јавила бојазан да нико неће смети да се настани на десној обали Топлице кад то избегавају Црногорци, познати јунаци, носиоци одликовања из минулих рагова.¹¹

Српска влада је 1879. године отпочела рад на припремању новог Закона о насељавању. У оквиру тог посла потписана је целокупна слободна земља у Кнежевини погодна за насељавање.¹² За нас је посебно значајан попис који је топличко начелство упутило 14. новембра 1879. године Министарству финансија, јер тај документ сведочи о интензитету насељавања тога округа током 1878. и 1879. Начелство је попис саставило по казивању сеоских кметова. Он садржи преглед слободне, општинске и државне земље, број већ насељених породица на земљи иселењених муслимана, те процену колико би се још породица могло населити. Под „општинском земљом” начелство је подразумевало необрађену земљу под шумом и ситним трњем, која може да се искрчи; као „државна земља” били су означени поседе „остали иза иселењених Арнаута и Турака”. Пописом је, појединачно, обухваћено свако насеље Топличког округа, осим вароши Прокупље. Важно је напоменути да је окружни начелник скренуо пажњу министру на чињеницу да су сеоски кметови приликом слања извештаја о слободној земљи у својим селима били „штедљиви”, тако да су често процењивали да земље за насељавање има мање него што је заиста било, у страху да се староседеоци¹³ не нађу стешњени насељеницима. Резултати пописа, а самим тим и дотадашње колонизације, приказани су у следећој табели:¹⁴

¹⁰ Због тих је разлога начелник Топличког округа остајао без конкурентних упутстава како да поступа са досељеницима из других округа Србије, тј. да ли да им дозвољава насељење или не. АС, МУД-П, 1879, III, 91.

¹¹ АС, МФ-Е, 1879, I, 84; АС, МУД-П, 1879, II, 10.

¹² Министар финансија је расписом од 14. јуна 1879. године наредио свим окружним начелствима да пошаљу детаљне пописе земље погодне за насељавање у својим окрузима. АС, МФ-Е, 1879, XI, 15.

¹³ Овај израз не треба схватати буквално будући да су становништво многих села, као што ћемо касније показати, чинили људи досељени током 1878. и 1879.

¹⁴ АС, МФ-Е, 1879, X, 15. У табели смо навели само сумарни попис по срезovima, док документ садржи, као што је већ речено, детаљне пописе по селима.

ПРЕГЛЕД СЛОБОДНЕ ЗЕМЉЕ И НАСЕЉЕНИХ ПОРОДИЦА У ТОПЛИЧКОМ ОКРУГУ 1879. ГОДИНЕ

СРЕЗ	ЛАНАЦА ЗЕМЉЕ			БРОЈ ПОРОДИЦА	
	општинске	државне	под шумом	насељених	које би се још могле населити
Добрички	7798	2364	23281	319	309
Прокупачки	3873	5206	9379	1280	1446
Косанички	5468	5250	350	212	525
Јабланички	4450	23023	11650	711	1655
свега	21589	35903	34670	2522	3935

Обим насељавања Топличког округа у раздобљу 1878–1879. година најбоље ће се видети, ако упоредимо број насељених са укупним бројем породица, који је наведен у првом званичном државном попису у фебруару и марту 1879.¹⁵

ПОРЕЂЕЊЕ УКУПНОГ БРОЈА С БРОЈЕМ ДОСЕЉЕНИХ ПОРОДИЦА У ТОПЛИЧКОМ ОКРУГУ 1879. ГОДИНЕ

СРЕЗ	БРОЈ ПОРОДИЦА 1879.		
	УКУПАН	ДОСЕЉЕНИХ	%
Добрички	1807	319	17,6
Прокупачки	1414	1280	90,5
Косанички	806	212	26,3
Јабланички	1331	711	53,4
свега	5358	2522	47,1

Насељеници су били распоређени у 134 насеља у целом округу, док су они чинили једино становништво у 61 селу.¹⁶ На основу сачуване архивске грађе не може се тачно утврдити из којих места су се сви ти људи доселили.¹⁷ Овде смо у могућности да само делимично одговоримо на то питање.

¹⁵ *Државопис Србије* XI, Београд 1882, 54–55. У рубрици „укупан број породица” нису наведени подаци за Прокупље, пошто немамо податке о броју досељених породица у исту варош.

¹⁶ До ових података дошли смо поређењем броја досељеничких породица, наведеном у претходно поменутом попису (види напомену 14) са бројем породица наведеним у *Државопису Србије* XI, 38–51.

¹⁷ Овај проблем је делимично обрађен у цитираним делима Р. Љ. Павловића, М. Васовића и В. Н. Стојанчевић, *Насељавање Врањанаца, Лесковчана и Власинаца у Топличком округу после ослобођења 1878. године*. Међутим, на основу резултата саопштених у овим радовима, не може се закључити одакле су највише долазили колонисти у периоду 1878–1879.

Пошто је међу насељеним породицама доста њих било веома слабог материјалног стања, држава је била приморана да им даје помоћ у храни. Ради расподеле, средске власти су у новембру и децембру 1879. године саставиле спискове породица оскудних у храни. У Прокупачком срезу биле су 344 такве насељеничке породице. Уопште је највећи број досељеника у тај срез стигао још 1878. године, док су током 1879. долазили углавном Црногорци и Херцеговци. Највећи део породица оскудних у храни доселио се из Сјеничке и Ибарске нахије и из области Копаоника, 1878. године. У Косанички срез је, такође, дошло више насељеника 1878. него 1879. Средске власти су пописале укупно 53 породице оскудне у храни. Од њих се, у току 1878. доселила 41 породица и то 17 из Ибра и 24 из Лаба, док се 1879. доселило 12 породица: 1 из Црне Горе, 9 из Лаба и 2 из Ибра. У Добричком срезу биле су 53 досељеничке породице, којима је требало помоћи у храни. Од њих се једна доселила из Црне Траве, а 52 из Власине. У Јабланичком срезу је, од укупно 165 оскудних досељених породица, 81 дошла из Црне Траве и Власине, 32 из Турске, 23 из Херцеговине, 15 из Црне Горе и 14 из Бугарске. Од свих 165 породица, само је 85 имало стоку, а најсиромашније су биле оне из Херцеговине и Црне Горе будући да ниједна од њих није имала ни грла стоке.¹⁸

***

Колонизација Топличког округа у периоду 1878–1879. година била је спровођена без јасно одређене владине политике према том питању, те су стога и миграције биле често стихијске и локалним властима је било тешко да их контролишу и усмеравају. Њихов интензитет је, ипак, у том кратком времену био веома јак, пошто су се за мање од две године доселиле 2.522 породице, које су чиниле око половине укупног становништва округа. Колонисти су углавном долазили из сиромашних области југоисточне Србије, Црне Горе, Херцеговине и из пограничних турских области, Лаба, Копаоника и Ибра. Насељавање Топличког округа у том раздобљу представљало је заправо само увод у много организованији колонизацијски процес, који је трајао наредне четири деценије.¹⁹

¹⁸ АС, МФ-Е, 1879, X, 3.

¹⁹ М. Васовић, *Наведено дело*, 44–45.

Summary

Colonization of the Toplica country, 1878–1879

This paper deals with the colonization of the Toplica Country in 1878 and 1879, before The Colonization law was passed. Serbian authorities did not have any, in advance prepared, colonization plan, so the migrations, which took place, were, in most cases, unregulated. The author has shown that 2522 families had been settled during that period, meaning that about one half of the Country population consisted of the newcomers in 1879. A large number of colonists came from the southeast parts of Serbia, Montenegro, Herzegovina and the neighbouring regions of The Ottoman Empire. It is also stated that the immigration was more intense in 1878, than in the following year.